

37. Чапек К. Собрание сочинений. В 7-и т. Том пятый. Путевые очерки / К. Чапек – М.: «Художественная литература», 1976. – 446 с.
38. Politická elita meziválečného Československa. 1918 – 1938 Kdo byl kdo za první republiky / Red. F. Kolář. – Praha: Pražská edice, 1998. – 304 s.
39. Historie // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.hrad.army.cz/historie>
40. Masaryk T. G. Cesta demokracie III. Projevy – články – rozhovory. 1924 – 1928 / T. G. Masaryk – Praha: Ústav T.G.Masaryka, 1994. – 420 s.
41. Holec F., Lukas J., Novotný J., Pistorius M. Hlavním městem Československa / F. Holec, J. Lukas, J. Novotný, M. Pistorius // Dějiny Prahy v datech. – Praha: Mladá fronta, 1999. – 368 s. – S. 204-235.
42. Dějiny českého výtvarného umění Díl IV/2. 1890-1938. [Ed.]: Lahoda V. a kol. Praha: Academia, 1998. – 478 s.
43. Historie Obrazárny Pražského hradu // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.hrad.cz/cs/kultura-na-hrade/program/stala-expozice-obrazarna-prazskeho-hradu-10315>
44. Alice Masaryková (1879-1966) a podpora umění // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kulturanahrade.cz/cs/vystavy/program/program/alice-masarykova-18791966-a-podpora-umeni-595.shtml>
45. Омельченкова М. Т. Г. Масарик: 1850-1930 / М. Омельченкова – Прага: Чесько-українська книга, 1931. – 352 с.
46. Zumn J. Historie Ústavu T. G. Masaryka / J. Zumn // Mám jen knihy a skripta, cenná práce životní. 70 let Masarykova ústavu. Studie a dokumenty. – Praha: Akcent, 2002. – S. 15-41.
47. Гордієнко Г. Під щитом Марса / Г. Гордієнко – Філядельфія, 1977. – Т. 2. – 262 с.
48. Колпинский Ю., Швидковский Х., Хан-Магомедов С. Искусство Чехословакии / Ю. Колпинский, Х. Швидковский, С. Хан-Магомедов // Всеобщая история искусств: В 6 т. – М.: «Искусство», 1966. – Т. 6. Кн. 2. – С. 289-312.

Kravchuk O. Prague castle during the presidency of T.G. Masaryk

The article focuses on Prague Castle history during the presidency of T.G. Masaryk in Czechoslovakia. The author argues that T. G. Masaryk defined the direction in the reconstruction of Castle, which was converted from the monarchy symbol into the residence of the head of the democratic republic. The author describes the activities of the main Castle architect J. Plechnik and states that after reconstruction Castle became a complete ensemble which now functions both as the residence of the head of Czech state and as a historical monument open to the public.

Key words: Czechoslovakia, Prague, Castle, T. G. Masaryk, J. Plechnik.

Кравчук А. Н. Пражский град во времена президентства Т. Г. Масарика

В статье освещено историю Пражского Града в годы президентства в Чехословакии Т.Г. Масарика. Показано, как Т. Г. Масарик определил направленность в организации реконструкции Града: превращение из монархического символа в резиденцию главы демократической республики. Освещено деятельность главного архитектора Града Й. Плечника. Благодаря реконструкции Град стал завершенным замковым ансамблем, который исполняет функции резиденции главы чешского государства и исторического памятника, открытого для общественности.

Ключевые слова: Чехословакия, Прага, Град, Т. Г. Масарик, Й. Плечник.

УДК 94(47):394«195/196»

О. А. Коляструк

**ВПЛИВ ЖИТЛОВОЇ РЕФОРМИ М.ХРУЩОВА НА ПОВСЯКДЕННІСТЬ
РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

У статті йдеться про те, як здійснена в межах офіційної деєсталінізації і демократизації суспільного життя в СРСР після смерті Й.Сталіна житлова реформа позначилась на повсякденному житті радянських людей і формувала його нову модель

Ключові слова: житлова реформа, демократизація, лібералізація, великий стиль, повсякденне життя

Реформаторська діяльність у період «хрущовської відлиги» була спрямована на реалізацію двох програмних ідей влади: деєсталінізації і швидкої побудови в СРСР комунізму.

По війні сталінізм остаточно набув ознак імперської монументальності, через що в сучасній історіографії для означення тоталітаризму в культурно-естетичному й етичному просторах використовують найменування «великий стиль» [1,с.16]. Цим поняттям, запозиченим зі спеціальної архітектурно-мистецької лексики, гуманітарії послуговуються для характеристики режиму як об'єкту історико-антропологічного опису [2]. Принциповою засадою сталінського «великого стилю» було послідовне викорінення демократичних свобод і тенденцій заради звеличення радянської держави. Яскраво репрезентують стиль державно-представницькі висотки (від університетського корпусу на Горобиних / Ленінських горах в Москві аж до Будинку культури в Варшаві). З іншого боку, добротні виконані, багато декоровані радянською символікою елітарні житлові «сталінки» яскраво увиразнюють дисонанс умов життя партійно-радянської верхівки і трудящих мас, що мешкали в бараках, комуналках, гуртожитках, підвалах, напівземлянках. «Великий стиль» диктував норми поведінки, побутові практики, звички пересічних громадян країни. У повсякденні це виражалося у контролі над приватним життям. Разом з іншими регуляторами приватного повсякдення (казармено-воєнізована виробнича дисципліна, заборона абортів, нелегітимність фактичних шлюбів, парадно-календарне офіційне дозвілля) це дегуманізувало природу людини, принижувало значущість її індивідуальності в загальноісторичному процесі, перетворювало на певний механізм для державних маніпуляцій [3].

Отже, розпочаті після смерті Сталіна процеси лібералізації і демократизації радянського суспільства мали стосуватись подолання канонів «великого стилю» в сфері повсякденного життя, передусім, через організацію житлового простору. З реформаторською політикою М. Хрущова повсякденність великого стилю, так наполегливо конструйована та насаджувана суспільству більшовицькими будівничими від часу їх приходу до влади, отримала потужний поштовх демократичної трансформації, чи не самим визначальним імпульсом якої стала «житлова революція». Проблема десталінізації побутового аспекту знайшла висвітлення у працях С. Бойм, Л. Брусиловської, О. Зубкової, В. Іванова, Н. Лебіної, І. Орлова, А. Чистікова, І. Утехіна та ін

Повоєнна відбудова й подальша індустріалізація країни спричинили масову рекрутизацію сільського населення до міст, яке розселяли у нашвидкуруч зведених заводських бараках, де не йшлося про елементарні зручності та санітарні умови. Започатковуючи 1954 р. житлову реформу, М.Хрущов заявляв, що основною метою масового будівництва дешевого житла було виведення з землянок, підвалів і бараків мільйонів людей, що опинились там після війни, оскільки «робітники-будівельники, які прийшли з села, розміщувалися у барачних гуртожитках з нарами і на додаток до них мали побутові незручності, які допікали трударям після важкого робочого дня» [4, с.390]. Водночас нововведення стартували під знаком боротьби зі «сталінським імперським спадком» в галузі архітектури і будівництва, під лозунгом «викорінення надлишків у містобудуванні», «парадності і прикрашательства». Архітектори були втягнуті в дискусію про доцільність художності у містобудуванні. У пресі розгорнулася різка кампанія проти авторських проєктів зведення житла. У серпні 1955 р. була ліквідована Академія архітектури, звинувачена у породженні «сталінського ампіру». Так офіційна десталінізація розчищала майданчик для нової культури – «культури два» [2]. Тоді був взятий курс на індустріальні методи будівництва дешевого й економного житла. Впродовж найближчих трьох років було схвалено цілу серію рішень, спрямованих на швидке впровадження типового домобудування. Основна ідея «житлової революції» полягала у будівництві цілих серій будинків за єдиним типовим проєктом, де стандартні конструктивні схеми дозволяли без особливих проблем моделювати кілька варіантів конкретного будинку зі стандартним внутрішнім плануванням. Всі «додаткові площі»: коридори, ванни, кухні – були зменшені до фізіологічного мінімуму. Стелі максимально опущені, сходові кліті звужені; комори, сміттєпроводи, ліфти не передбачені з міркувань економії. «Через неймовірну потребу житла, – згадував М. Хрущов, – ми змушені були, переглядаючи проєкти, витискувати все зайве, щоб якнайшвидше задовольнити більшу кількість потребуючих. ... Так, важко жити без ліфта, але ще важче без квартири» [4, с.393, 394].

І справді, вартість будівництва зменшилась на 25%, трудомісткість зведення житла знизилась у 3-4 рази, а строки здачі скоротились до 1-1,5 місяців [5]. Житловий бум розпочався після XX з'їзду КПРС. Всюди зводились будинки, які дуже швидко назвали «хрущовками». За 1956-1964 рр. міський житловий фонд країни збільшився на 80%, в результаті новосілля

.....
справила ледь не чверть населення СРСР (54 млн осіб). Розмах житлового будівництва був грандіозним, житловий фонд зріс майже вдвічі – з 640 до 1 184 млн м². За цей період в СРСР було побудовано більше житла, ніж за попередні 40 років [6, с.12]. Навіть попри те, що з 1940 по 1965 рр. міське населення збільшилось на 93%, забезпеченість житловою площею у розрахунку на одну людину зросла за цей час у середньому з 6,6 м² до 9,7-9,8 м² [6, с.17]. За темпами будівництва і кількістю побудованої за цей період житлоплощі СРСР вийшов на перше місце в світі [7, с.58], хоча попри грандіозний розмах будівництва житлову кризу так і не вдалося подолати.

Житлова програма поширювалась на трудящих, що працювали на державних підприємствах і установах. Громадяни отримували від держави безкоштовні квартири в порядку «живої» черги. Отримання помешкання узалежнювалося від виробничого стажу, послужного списку, бездоганної поведінки «черговика». У такий спосіб знівельовувався демократичний потенціал реформи, формувалась псевдоліберальна повсякденність – працівник через потребу житла ставав заручником виробництва і сваволі керівництва. Будь-яке відхилення від прийнятих норм або протест призводили до переміщення в кінець черги на житло або навіть до втрати права на отримання квартири [8]. Розподіл житла суворо контролювався, допустимим був перегляд вже розподіленого житла [9, с.479].

На кінець 1950-х рр. у концепції житлової реформи остаточно окреслилась основна ідея – відмова від комуналок і перехід до «посімейного розселення». І це було особливо актуальним, оскільки зростав приплив людей з села до міста, особливо після видачі паспортів колгоспникам (1958). У 1962 р. міське населення (111,2 млн осіб) вперше в історії країни перевищила чисельність сільського (108,6 млн). Швидко росли великі міста (понад 100 тис. осіб), у 1959 р. таких у СРСР було 89 (напередодні війни – 47), поставали міста-новобуди, що створювались навколо базових підприємств промисловості, і міста – наукові центри [10, с.136-137].

Після десятиліття масового індустріального будівництва в містах практично вдалося відмовитися не лише від барачного розселення, але й зведення комунальних квартир. Водночас, слід зазначити, гонитва у розв'язанні житлового питання обернулась вкрай низькою якістю. Тонкі внутрішні стіни мали низьку звукоізоляцію, а економія на зовнішніх стінах позначилась на високому споживанні електроенергії, особливо у зимовий час. Через некомфортність, одноманітність і безликість новобудови набули глузливого найменування «хрущоб». Вже в 1963-1964 рр. були скоректовані норми проектування і розроблені плани «другого покоління» з покращеним плануванням квартир: збільшено житлову і загальну площу помешкань, з'явилися ізольовані кімнати і роздільні санвузли, комори. Запропоновано шість типів квартир, замість трьох, як у перших проектах [10, 138-139].

Водночас і по сьогоднішній основним маркером позитиву в оцінюванні періоду «хрущовської відлиги» є визнання результатів житлової реформи. Великий відсоток задоволених житлом був зумовлений тим, що уява про нього сформувалась у свідомості у часи аскетизму. Тому вже сама наявність окремої квартири сприймалась як велике благо. Люди отримували помешкання зі стандартним набором основних зручностей (холодна і гаряча вода, каналізація, центральне опалення, газова або електрична плита) і тим самим при звичаювались до матеріальних умов життя, майже невідомих поколінню їхніх батьків. Водночас, програмно (через обмаль простору) закладена мінімалізація побуту підважувала десталінізацією великого стилю в інтер'єрі, відмова від громіздкості і монументальності «ампіру зсередини» означала демократизацію. Крім того, це створювало часовий люфт для налагодження виробництва меблів (що відповідали б малогабаритним розмірам), побутової техніки, предметів широкого попиту, необхідних для створення комфорту.

З іншого боку, не можна заперечувати, що масове будівництво малих і некомфортних, але все ж переважно окремих квартир створило передумови становлення нової, відокремленої сфери людського буття. Йдеться про зміну способу життя радянської людини. На думку американської дослідниці С.Бойм, саме наприкінці 1950-х рр. «відбулась нова революція в радянському повсякденному житті, що полягала у переселенні з комунальних квартир до окремих, державних квартир» [11, с.112]. Житловий простір власної квартири забезпечував право на приватне життя людини, право на самостійність, нехай обмежену. Якщо сталінські «комуналки» відповідали уявленням про колективні форми життя радянського суспільства, то хрущовські «малометражки» все ж передбачали розвиток індивідуальності. У людей підносилося почуття значущості їх особистого життя й індивідуальних інтересів. Вперше у

.....
десятиліття «відлиги» з'явилась альтернатива вимушеному мобілізаційному побуту гуртожитків і укладу комуналок: «п'ятиповерхівки» відкрили нову еру – індивідуального міського побуту. За точним висловленням Г. Попова, М. Хрущов реабілітував такі елементарні людські потреби, як житло, одяг та їжа. «Новий підхід, – пише автор, – найбільш повно втілюється в курсі на житлове будівництво, на власну квартиру. Навіть якщо цієї квартири не було, навіть коли вона лише маячила у перспективі через десять років – сама законність претензій на власне житло робила законним бажання мати відповідні власному смакові меблі, більш того, узаконювалось саме право на індивідуальний смак, на «я» відмінне від «ми»» [12, с.47].

Окрема квартира порівняно з покімнатним заселенням принципово змінювала якість життя сім'ї, загальні умови і всю обстановку її побуту, практично повністю перебудовувала структуру всієї життєдіяльності у просторі квартири. Проведена згори «квартирна революція» радикально міняла уявлення людей про цінності життя, про комфорт, вплинула на моральні та естетичні ідеали в цілому. В суспільстві поступово стала переважати орієнтація на особисту активність, свідому громадянську роль, виникало відчуття необхідності активної життєвої позиції, самореалізації як у суспільному, так приватному житті. Не без підстав культуролог Л. Брусиловська вважає, що саме «хрущовки» стали розсадниками дисидентства, оскільки «у людей з'явилась можливість вести розмови на будь-яку тему з людьми, котрих вони самі хотіли бачити у себе вдома» [13, с.148].

Перехід у радянській країні до квартирної форми заселення ознаменував собою якісний стрибок у нормалізації демографічної структури сімей і сімейних стосунків. Проживання в ізольованому й елементарно забезпеченому комунальними засобами помешканні, поза сумнівом, піднесло значення сімейного вогнища у житті людини. Покращення матеріального становища сім'ї, отримання нею окремої упорядкованої квартири створювали підстави для виконання сім'єю своєї демографічної функції в оптимальних розмірах з врахуванням інтересів суспільства. У 1950-1961 рр. природний приріст населення СРСР складав від 16 до 18 осіб на 1000 жителів [14, с. 38]. Приріст середньої тривалості життя дорослих чоловіків досяг 8 років, жінок – 10. Якщо в 1926-1927 рр. середня тривалість життя становила 44 роки, то в 1960-1961 рр. вона досягла 70 років [14, с. 34], що відповідало рівню високо розвинутих країн. Значною мірою цей результат був зумовлений зниженням дитячої смертності, яка в 1950-1960-і рр. скоротилась утричі. Смертність поступово скорочувалась з 9,7 до 7,2 осіб на 1000 мешканців [15, с. 419] і була однією з найнижчих серед цивілізованих держав.

Фактор технізації сприяв піднесенню соціальної значущості житла, збільшував його функціональне навантаження, перетворюючи помешкання на своєрідний «полюс» діяльності у сфері дозвілля, що трансформувало його просторову структуру. У зв'язку зі зростаючим потоком інформації і розвитком електроніки житло стало одним з інформаційних центрів у житті людини. Оснащеність квартир радіо- й телевізійною апаратурою, відеомагнітофонами, музичними інструментами, поява особистих бібліотек перетворило житло на засіб отримання культурних благ. У багатьох сім'ях регулярно проводились заняття фізичною культурою, влаштовувались так звані «домашні» стадіони.

Іншим проявом «демократизації» в житловому питанні в 1950-ті рр. було відновлення кооперативного будівництва, перерваного в 1937 р. У середині наступного десятиліття з кожних 100 нових квартир третина будувалась кооперативами [15, с.429]. Житлові кооперативи використали особисті збереження людей, які отримували квартири з можливістю оплати в розстрочку впродовж 15 років. Початковий внесок становив 15-30% вартості житла, після чого, вже оселившись у квартирі, люди платили решту коштів при фантастично низькій ставці в 0,5%. З 1950-х рр. почали надавати пільгові кредити забудовникам індивідуальних будинків. Завдяки житлобудкооперативам вдалося покращити становище з житлом в малих і середніх містах та у сільській місцевості. Кооперативні квартири мали краще планування. Дж. Хоскінг у своїй праці «Історія Радянського Союзу» пише, що володіння квартирою в кооперативному будинку для радянської людини стало у певному сенсі знаком проміжного соціального становища – між привілейованою елітою, котрій кооперативи були не потрібні, і простими робітниками, що у смислі житла залежали від роботодавців і місцевих рад. Радянське суспільство стало розшаровуватися, набувати нових обрисів [16, с. 364].

Таким чином, під впливом житлового реформування, активно впровадженого у період «хрущовської відлиги» з метою десталінізації, лібералізації та демократизації суспільного

життя в СРСР, відбулися відчутні трансформації у повсякденному житті радянських людей. Передусім, була підірвана цілісність моделі повсякдення, породженої сталінським «великим стилем». Виокремлення сфери приватності завдяки здобуттю окремого житла сприяло посиленню особистісної значущості людини в громадському житті. Водночас регулятивна роль держави у житловій політиці продовжувала домінувати у нормалізації повсякдення, збереженні контролю над ним, хоча він перестав бути тотальним, що й уможливило визрівання протестних настроїв, які вилились наприкінці 1960-х рр. у дисидентський рух.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Лебина Н.Б. Повседневность эпохи космоса и кукурузы: Деструкция большого стиля: Ленинград, 1950-1960-е годы / Н.Б.Лебина. – СПб.: Крига; Победа, 2015. – 484 с.
2. Паперный В.З. Культура Два/ В. Паперный. – М.: НЛЮ, 1996. – 384 с.
3. Зубкова Е.Ю. Общество и реформы. 1945-1964./ Е.Ю.Зубкова, А.Н.Чистиков. – М. : Россия молодая, 1993. – 200 с.
4. Хрушев Н.С. Воспоминания. Избранные фрагменты / Н. Хрушев. – М. : Вагриус, 1997. – 510 с.
5. Горлов В.Н. Жилищное строительство в СССР: достижение советского народа исторического масштаба / В.Н.Горлов // Марксизм и современность. – 2009. – № 1 (45). [Электрон.ресурс] – Режим доступа: <http://prometej.info/new/mir/153-gilihe-v-sssr.html>
6. Бромлей Н.Я. Уровень жизни в СССР (1950–1965) / Я.Н.Бромлей // Вопросы истории. – 1966. – № 7. – С.12
7. Соколов А.К. Курс советской истории. 1941-1991/ А.К.Соколов, В.С. Тяжелникова. – М. : Высшая школа, 1999. – 415 с.
8. Григорьева А.Г. Решение жилищной проблемы советских граждан в годы «оттепели»/ А.Г.Григорьева// Теория и практика общественного развития. – 2010. – №4. [Электрон.ресурс] – Режим доступа: <http://teoria-practica.ru/-4-2010/istoriya/grigoreva.pdf>
9. Верт Н. История советского государства. 1990–1991/ пер. с фр. / Н.Верт. – М. : Прогресс-Академия, 1995. – 480 с.
10. Курбатов В.В. Советская архитектура/ В.Курбатов. – М. : Просвещение, 1988. – 203 с.
11. Бойм С. Общие места: Мифология повседневной жизни / С.Бойм. –М. : НЛЮ, 2002. –320 с.
12. Попов Г. Уроки Хрущева / Г.Попов// Диалог. –1994. – № 8. – С.44-52
13. Брусиловская Л. Б. Культура повседневности эпохи «оттепели»: Метаморфозы стиля. –М. : изд-во УРАО, 2001. – 188с.
14. Народное хозяйство СССР в 1964 г. – М. : ЦСУ СССР, 1965.
15. Народное хозяйство СССР в 1984. – М. : ЦСУ СССР, 1985.
16. Хоскинг Дж. История Советского Союза 1917–1991/пер. с англ. / Дж.Хоскинг. – М.: Вагриус, 1994. – 510 с.

Koliastruk O.A. The impact of N. Khrushchov housing reform on the daily life of the Soviet society.

The article deals with the housing reform carried out in the boundaries of official destalinization and democratization of the USSR public life after death of I. Stalin. The author examines its influence on the daily life of Soviet people and its effect on the formation of its new model.

Key words: housing reform, democratization, liberalization, big style, daily occurrence.

Коляструк О. А. Влияние жилищной реформы Н. Хрущева на повседневность советского общества

В статье речь идет о том, как реализованная в пределах официальной десталинизации и демократизации общественной жизни в СССР после смерти И. Сталина жилищная реформа повлияла на повседневную жизнь советских людей и содействовала формированию ее новой модели.

Ключевые слова: жилищная реформа, демократизация, либерализация, большой стиль, повседневная жизнь.